

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ОБ'ЄМНО-ПРОСТОРОВОЇ КОМПОЗИЦІЇ ІСТОРИЧНИХ МІСТ УКРАЇНИ

© Єгоров Ю.І., 2013

Розглянено проблеми формування ландшафтної та об'ємно-просторової композиції архітектурно-ландшафтного середовища історичних міст України з урахуванням їх специфіки та довгострокового сталого розвитку.

Ключові слова: проблеми, об'ємно-просторова композиція, архітектурно-ландшафтне середовище, історичні міста України.

The article highlights the problems of the landscape and spatial composition of architectural and landscape environment of historical cities in Ukraine taking into consideration their specific character and a long-term steady development.

Key words: problems, spatial composition, architectural and landscape environment, historical cities in Ukraine.

Актуальність теми

Виведення на основі фактів (Case-Based reasoning) є загальнопоширеною парадигмою в галузі автоматизації мислення та машинного навчання. Виведення на основі фактів складається з чотирьох основних етапів [1]. На першому етапі виконується аналіз бази відомих фактів (retrieve). На сучасному етапі розвитку України під час активізації політичних, економічних процесів постала потреба розширення сфери планування та управління розвитком життєдіяльності, пошуку ефективних шляхів, а, отже, визначення, вдосконалення наукових основ. Насамперед це стосується принципів організації та умови формування просторової композиції архітектурно-ландшафтного середовища історичних міст України.

Якщо розглядати наукову базу досліджень об'ємно-просторової композиції історичних міст України загалом, то вона свідчить про загальний низький ступінь вивченості композиційної еволюції містобудівних структур та архітектурно-просторового середовища на різних етапах їх формування. Незважаючи на велику кількість і нерідко високий фаховий рівень історико-містобудівних досліджень, більшість старовинних міст і сіл досі належно не оцінені як архітектурно-ландшафтні, містобудівні феномени, бо вони (за деякими винятками) не стали об'єктами комплексних досліджень композицій об'ємно-просторових систем.

Відомо, що сприятливе життєве середовище, його стан є головним чинником існування людності від особистості до нації. В останнє століття інтенсивна руйнація органічної рівноваги природи і людини, композиційних основ української національної архітектури за споживацького, індустріального розвитку України, зокрема й засобами містобудування, набула загрозливих для здоров'я та життєдіяльності форм.

І тому сьогодні актуальною стає необхідність визначення проблеми формування об'ємно-просторової композиції історичних міст України, про що йдеться у цій статті, що обумовлено тим історичним контекстом, у якому перебуває наше суспільство.

Аналіз останніх досліджень і мета роботи

Аналіз наукових і проектних робіт з організації та розвитку архітектурно-ландшафтного середовища історичних міст України виявив необхідність дослідження проблем формування

просторової композиції, що охоплюють сферу національних регіональних й місцевих традицій в архітектурі й містобудуванні, особливостей спадкоємного розвитку містобудівних систем. З наведеної тематики опубліковані дослідження М. Г. Бархіна, В. В. Вечерського, М. М. Дьоміна, М. Я. Ксеневи́ча, В. О. Тімохіна, Г. Й. Фільварова та інших (1–6).

Проведений аналіз стану наукових досліджень і практики розроблення й реалізації містобудівної документації та порівняння результатів із тенденціями архітектурно-ландшафтної організації історичних міст дає змогу визначити зміст загальної проблемної ситуації.

Як стверджують фахівці, енергоінформаційний обмін між життєвим середовищем і людиною, який містить чуттєво-естетичні, змістовно-інформаційні якості, набув з часом історичного розвитку надзвичайної ваги. Гасло французького архітектора Ле Корбюзьє “Дім – машина для життя”, що було підхоплене й українськими архітекторами, перетворило професійну архітектуру на спрощену, примітивну будівельну продукцію (товар), витіснивши разом з природою композиційні, естетичні, духовні якості. Ігнорування рельєфу, співмасштабності природному оточенню і самої людини, композиційних основ просторового оточення характеризує сучасну еру механістичності, псевдо-реалістичного підходу до організації архітектурного середовища життєдіяльності. Це штучне механістичне будівельне середовище викликає у нормальної людини стан сенсорної (чуттєвої) депревації (інформаційного голоду), отупіння, агресивності до оточення. По суті, сьогодні триває процес містобудівного розвитку з неперспективним, науково необґрунтованим ігноруванням історії і практики еволюції композиційних систем української національної архітектури.

Тому метою статті є розробка сучасних проблем формування об’ємно-просторової композиції історичних міст України.

Виклад основного матеріалу

В архітектурній практиці України, особливо щодо планування, формування і розвитку історичних міст, нових селищних та сільських поселень, які були реалізовані за різних часів, фундаментальний композиційний, архітектурно-людський і природничий феномен часто ігнорувався і нехтувався, що призвело до соціально-культурної, екологічно-культурної деградації поселень.

Панівним напрямом містобудування України упродовж майже всього ХХ ст. стало нігілістичне заперечення архітектурно-містобудівельної спадщини попередніх епох. Передусім системи архітектурних доміант доби Київської Русі й Гетьманщини – собори, церкви і дзвіниці – були цілком неприйнятними для тоталітарного режиму з ідеологічних міркувань.

Характерним є те, що у Києві протягом багатьох років виникали найгостріші проблеми у сфері містобудування, такий досвід столиці є дуже повчальним для всієї України. “Єсть города-герої. Київ – город-мученик, город-геній, хворий на менінгіт. Красивий, незважаючи на багаторічні намагання архітекторів і горе-керівників занапастити його витворами убожества і нікчемства”. Це – слова Олександра Довженка. Він підсумував: “Двадцятий вік помстився. Погуляв по слідах і дев’ятнадцятого, і сімнадцятого, і одинадцятого. Заставив бити цеглу, кам’яні коробочки, на які противно дивитись, і покарбовану землю...”.

Нині в багатьох історичних містах України в режимі “ручного управління” вирішуються питання щодо розміщення чи реконструкції (як привило з надбудовою), окремих об’єктів без уваги до проблем комплексності реконструкції історично сформованих містобудівельних утворень.

Характерною ознакою сучасного містобудування є масиви забудови історичних міст радянської доби, які займають величезні площі на периферії населень. За композицією, масштабом, характером архітектурних форм вони не мають нічого спільного з архітектурою цих міст чи цих регіонів. Якщо історичні поселення в їх теперішніх межах як єдине ціле, то найхарактернішою рисою міського середовища треба визнати різкий, дисонансний контраст архітектурного устрою середмість і районів радянської забудови.

Наприклад, основною містобудівельною проблемою Чернівців є, передовсім, те, що у структурі й композиції міста не проявлена належно його головна природна вісь – долина р. Прут. Її не осмислили архітектори й урбаністи. Зараз великі й цінні площі в долині річки захаращує промислова забудова, глиняні кар’єри. З огляду на це, впорядкування функціонального зонування Чернівців є необхідним як з містобудівельного, композиційного, так і з пам’яткоохоронного аспектів.

Другою проблемою значного соціального масштабу є невідкладна потреба реставрації та композиційної реабілітації великих масивів житлової та іншої забудови середмістя, але за неодмінної умови забезпечення належного фахового контролю з боку містобудівних пам'яткоохоронних служб.

І третя найважливіша проблема, що вимагає не вирішення, а хоча б осмислення, – як зробити нові райони забудови також “чернівецькими”, знайти для сучасних архітектурних вирішень ті прийоми і форми, які були б сучасними стилю саме цього міста – одного з найкрасивіших в Україні.

Водночас наймасовішим виявом геноциду проти Української нації були 30–40 роки минулого століття (колективізація, індустріалізація, голодомори та війни), внаслідок чого знищені десятки мільйонів українців. Це, зрозуміло, вплинуло на усі сфери духовного та матеріального життя радянської України, зокрема й композиційну основу архітектури.

Були знищені унікальні об'ємно-просторові композиційні системи, тисячі об'єктів, передусім духовної, національної архітектури. Серед них – зруйнований Михайлівський Золотоверхий монастир, планувалося також знищити Софію Київську, а на її місці побудувати Урядовий комплекс у м. Києві з пам'ятником-монументом В. І. Леніну.

В Україні упродовж минулих століть у Москві або Санкт-Петербурзі визначили генеральні плани розвитку міст, зразки композиційних систем для будівництва духовних, громадських та представницьких об'єктів архітектури тощо. Штучно привнесено у природно сформовані різними народами середовища чужі панівні композиційні матеріально-просторові, об'єктні та речові ідеї, символи та форми, що, своєю чергою, мали підтверджувати належність до певної влади, певної панівної ідеології. Така тенденція існувала в царській Росії, у Радянському Союзі і ще нині існує за інерцією в Україні.

Практика забудови історичних міст України відбувалася без урахування досвіду розвитку композиційних систем. Докорінно змінювалося планування районів і населених пунктів, що історично склалися, ігнорувався природно-ландшафтний стан життєвого середовища. З сучасного погляду щодо результатів тих ідей можна бачити всю згубність архітектурної політики тоталітарного московського режиму, його політичної лінії у сфері архітектури. Радянська державна архітектурна політика перебувала жорстокого дотримання типових проектів, розроблених без достатнього урахування місцевих особливостей. Це була вихолощена, казенна, казармова архітектура для масового житла трудящих або ж помпезна, гіпертрофована для владних структур та верств. Треба було доводити у центральних органах влади можливості внесення часткових неістотних змін до композиції типових проектів. Насаджувалися типові композиції міст, мікрорайонів, будинків, квартир, меблів.

Що стосується проблем формування об'ємно-просторової композиції Полтави, її панорам і візуальних взаємозв'язків, то тут у другій половині 1930-х рр. сталися значні деструктивні зміни. З 1931 р. у Полтаві, як і багатьох історичних містах України, починають руйнувати культові будівлі, більшість із яких були важливими архітектурними домінантами, а деякі визначали архітектурний образ міста. Зруйновані церква Різдва на Подолі, неготична німецька кірха, Воскресенська церква, польський костел, Стрітенська церква, собор Успіння Богородиці та Миколаївська церква. Так зникла система взаємопов'язаних домінант, що відзначали в панорамах загальноміський історичний центр. Прикро, але водночас і закономірно те, що на місці втрачених видатних архітектурних об'єктів не збудовано нічого рівноцінного.

Суть полтавської містобудівної композиційної помилки (до речі, такі самі помилки маємо й у багатьох інших історичних містах) полягає в тому, що поверховість забудови заплави р. Ворскли визначено без урахування візуальних взаємозв'язків і композиційно-видового розкриття Городища та його пам'яток. Протягом 1930–1980-х рр. спадковість у розвитку розпланувальної структури міста була порушена в частині об'ємно-просторової композиції, що призвело до невідшкодованих втрат. У наслідок цих втрат, а точніше цілеспрямованого винищення архітектурно-містобудівної спадщини доби Гетьманщини – архітектурне середовище історичного середмістя набуло принципово іншого устрою, стало пам'яткою доби російського класицизму.

Сьогодні стає зрозумілим хибність формотворчих принципів як масового типового однакового будівництва від Півночі до Півдня та від Заходу до Сходу колишнього Радянського Союзу, так і буквальний повтор архітектури від одного народу, краю до іншого. Це руйнує природну неповторність, уособленість та відокремленість народів, їхню свідомість, менталітет, культуру, духовність. Особливо знеособлення, повтори, кліше, нівелювання свідомості, середовища, архітектури набирають сили, коли нав'язується глобалізація, політична, економічна, духовна експансія чужих композиційних систем. Тобто набуває реалізації нищення неповторності, цілісності та й самого народу, нації. Вказане стає все помітнішим в останні десятиліття XX та у XXI ст.

Загалом для сучасних історичних міст України характерна неоднорідність композиційних систем архітектурного середовища в якісному, хронологічному і стилістичному аспектах. Розглянені проблеми історичної та містобудівної розвитку композиції місць привели до формування сучасної неоднорідної картини. Основним недоліком усіх реалізованих генпланів і ПДП районів історичних міст було цілковите ігнорування композиційних основ архітектурної та містобудівної спадщини. Щоправда, у деяких генпланах ураховувався композиційний вплив пам'яток архітектури, але тільки тих, що перебували на республіканському обліку. Але й вони не були забезпечені належними просторовими територіями та зонами охорони.

Унаслідок забудови останніх 30 років минулого сторіччя значно збільшився композиційний контраст між районами садибної та мікрорайонами багатоповерхової забудови багатьох історичних міст. Натомість виявився “оберненим навпаки” дуже важливий у містобудуванні масштабний контраст між провідними і рядовими будівлями. Адже дев'ятиповерхові житлові будинки (не кажучи вже про шістнадцятиповерхові) своїми розмірами значно перевищують провідні архітектурні доміанти міст минулих епох. На жаль, не вдалося уникнути й безпосереднього дисгармонійного сусідства 5–9-поверхових житлових будинків з провідними історичними доміантами, що призвело до значного порушення композиційної єдності структури міст.

Нігілістичні тенденції в царині містобудівного проектування привели до того, що в генеральних планах історичних міст та проектах детального планування центрів, розроблених інститутами містобудування, цілком проігнорована культурна значущість об'ємно-просторових композицій поселень, їхні природні особливості й історико-культурний потенціал.

Висновки

Загалом можемо зробити висновок, що не зважаючи на залучення до проектування в багатьох історичних містах найкращих архітектурних сил України й СРСР, попри значні вкладені кошти й зусилля архітекторів, містобудівників, органів влади й мешканців, котрі хотіли бачити свої міста красивими, цивілізованими і впорядкованими, ігнорування композиційних чинників розвитку виявилось у загальній дисгармонійності образу міст, втраті історичної своєрідності. Оскільки архітектурний устрій історичних міст є єдиною просторовою художньою системою, що розвивається у часі, то єдино прийнятною для них може бути тільки стратегія спадкоємного розвитку. В основі цієї стратегії – орієнтація на найстабільніші чинники – природну підоснову, містобудівну структуру, систему розпланування, масштаб і модуль історичної забудови. Можна виділити три основні композиційні елементи історично сформованого містобудівного устрою та архітектурного середовища: композиційні центри, композиційно-розпланувальні вісі, систему відкритих просторів. Саме ці три елементи у взаємодії можуть забезпечити збереження традиційних композиційних основ середовища історичних міст України.

1. Бархин М.Г. *Город, структура, композиция*. – М.: Наука 1986. – 263 с. 2. Вечерський В.В. *Спадщина містобудування України: Теорія і практика історико-містобудівних пам'яток охоронних досліджень населених місць*. – К.: НДІТІАМ, 2003. – 560 с. 3. Дёмин М.Н. *Управление развитием градостроительных систем*. – К.: Будівельник 1991. – 185 с. 4. Ксенович М.Я. *Українська архітектура, її визначальний контекст у просторі, часі, інформації: Основи українського архітектурознавства*. – К.: Українська академія архітектури, Київський національний університет будівництва і архітектури, “МП Леся”, 2005. – 426 с. 5. Тимохин В.А. *Территориальный рост и планировочное развитие города*. – К.: Будівельник, 1989. – 104 с. 6. Фильваров Г.И. *Региональный подход и оценка условий развития нового города. В помощь проектировщику. Планировка и застройка новых городов*. – К.: Будівельник, 1974. – С. 26–33.